

УДК 340.1 32.668.8

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРАВОМІРНИЙ ПОВЕДІНЦІ – САМОСТІЙНИЙ ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Горбова Н.А., к. п. н.,
доцент кафедри українознавства
Державний агротехнологічний університет

Стаття присвячена дослідженню різних підходів до розуміння позитивної (перспективної) відповідальності, аналізу правових наслідків юридичного оцінювання правомірної поведінки, визначенню об'єктивної й суб'єктивної сторін юридичної відповідальності як самостійного елемента механізму правового регулювання. На завершення формулюється поняття юридичної відповідальності у правомірній поведінці, узгоджене із загальною теорією відповідальності в праві.

Ключові слова: юридична відповідальність, правомірна поведінка, перспективна відповідальність, позитивна відповідальність, юридичне оцінювання, об'єктивна й суб'єктивна сторони юридичної відповідальності.

Статья посвящена исследованию различных подходов к пониманию положительной (перспективной) ответственности, анализу правовых последствий юридической оценки правомерного поведения, определению объективной и субъективной сторон юридической ответственности как самостоятельного элемента механизма правового регулирования. В завершение формулируется понятие юридической ответственности в правомерном поведении, согласованное с общей теорией ответственности в праве.

Ключевые слова: юридическая ответственность, правомерное поведение, перспективная ответственность, позитивная ответственность, юридическая оценка, объективная и субъективная стороны юридической ответственности.

Gorbova N.A. LEGAL LIABILITY IN LAWFUL BEHAVIOR – AN INDEPENDENT ELEMENT MECHANISM OF LEGAL REGULATION

The article investigates different approaches to understanding the positive (prospective) responsibility, analyzing the legal consequences of legal evaluation of lawful behavior, the definition of objective and subjective aspects of legal liability as a separate element of the mechanism of legal regulation. In conclusion, formulated the concept of legal responsibility in lawful behavior consistent with the general theory of liability in law.

Key words: legal responsibility, good behavior, perspective responsibility, positive responsibility, legal assessment, objective and subjective aspect of legal liability.

Постановка проблеми. Перспективна відповідальність загалом є оцінюванням майбутньої поведінки та її соціально значущих наслідків. Відповідно до свідомості боргу, поведінка є результатом суб'єктивного вибору індивідом варіантів власної поведінки, зумовленого оцінюванням майбутніх дій і їхніх результатів. Без оцінювання наявних можливостей, ситуації, наслідків неможливий акт свідомої та вольової поведінки, так само як і акт вільної волі й вибору загалом. Особливе значення має правова норма, що регулює діяння, яке суб'єкт має намір здійснити. У літературі зазначається, що, перш ніж вступити у правові відносини, суб'єкт права зобов'язаний зіставити свою поведінку з тими нормами права, які наказують або забороняють ті чи інші вчинки [8, с. 54]. Оцінювання майбутньої поведінки іманентне інтелектуально-вольовій діяльності суб'єкта, при цьому конкретні соціальні норми, що є її критерієм, залежать від характеру потенційної поведінки. Саме ж така поведінка надалі є наслідком оцінювання, що робиться «на виконання» свідомості боргу [7, с. 53]. Якщо подивитися на позитивну й перспективну відповідальність як на юридичне оцінювання правомірної поведінки (як здійснену, так і потенційну), її результатів і правові наслідки такого оцінювання, то можливість створення єдиної моделі відповідальності у правомірній поведінці стає реальною,

унаслідок методологічного потенціалу категорії «оцінювання». Правильне твердження, що погляд на відповідальність через призму оцінювання – ключовий соціальний момент цієї форми зв'язку людей – призводить до найширшого розуміння відповідальності: до включення в методи й засоби і позитивного впливу, і позитивної стимуляції поведінки [1, с. 23].

Будь-яка правомірна поведінка тією чи іншою мірою є організованою, отже, вона відповідним чином планується, прогнозується, суб'єктом передбачаються її соціально значущі наслідки. Як бачимо, майбутній вчинок оцінюється, оскільки суб'єкт «не може не враховувати чинні на цей рахунок правові та моральні приписи» [8, с. 37], остільки оцінювання майбутнього вчинку є юридичним.

Разом із тим оцінювання здійсненої та майбутньої (потенційної) правомірної поведінки має різну природу. Безсумнівно, що подібні відмінності зумовлені вектором часу. Модальність (спрямованість у минуле або майбутнє), звичайно ж, робить ці оцінювання протилежними з погляду критерію часу, проте не виключає їхньої загальної сутності, бо те й інше є оцінюванням.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема юридичної відповідальності ґрунтовно розроблена в галузевих юридичних дослідженнях, а також у дослідженнях загально-

теоретичного правознавства. Особливо відзначимо праці з проблеми юридичної відповідальності таких учених, як С.С. Алексєєв, С.Н. Братусь, І.А. Гурвич, Б.М. Лазарєв, Д.А. Липинський, І.М. Зайцев, В.В. Бутнев, Е.А. Лукашева.

Метою статті є дослідження різних підходів до розуміння позитивної (перспективної) відповідальності, аналіз правових наслідків юридичного оцінювання правомірної поведінки, визначення об'єктивної й суб'єктивної сторін юридичної відповідальності як самостійного елемента механізму правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Єдність і цілісність правової відповідальності задається причинно-наслідковим зв'язком юридичного оцінювання й тих правових наслідків, які воно викликає. Необхідність вказівки на правові наслідки юридичного оцінювання, з одного боку, конкретизує саме оцінювання, а з іншого – свідчить про форму її об'єктивації, вираження зовні.

Отже, правові наслідки оцінювання правомірної поведінки можна поділити на дві групи: відображені в законодавстві й не зазначені як такі.

Передбачені нормативними правовими актами правові наслідки тягне тільки позитивне юридичне оцінювання. Наслідком такого оцінювання є правове заохочення. Заохочення (за аналогією з покаранням, стягненням) є мірою юридичної відповідальності. Прямо передбачені правові наслідки викликає лише позитивне юридичне оцінювання, що дається правозастосувавцем.

Правові наслідки, не визначені законодавством, зумовлюють нейтральне оцінювання здійсненого (не заохочується) і юридичне оцінювання майбутньої правомірної поведінки. Так, наслідком нейтрального юридичного оцінювання є подальше безперешкодне здійснення правовідносин. Загальні й конкретні правові відносини, учасником яких є суб'єкт, продовжують здійснюватися (не переходять у конкретні охоронні або заохочувальні).

За правовим оцінюванням майбутньої правомірної поведінки та її результатів слідує зумовлена усвідомленням обов'язку звичайна або активна правомірна поведінка. Вона є неодмінним наслідком цього оцінювання, у ній оцінювання об'єктивується. Отже, від оцінювання свідомість боргу трансформується в правомірну поведінку, виражає й виявляє зовні суб'єктивну спрямованість діяльності. Перспективна відповідальність об'єктивується у правомірній поведінці, яка відповідає юридичним вимогам. Отже, правовий наслідок у вигляді правомірної поведінки об'єктивує перспективну правову відповідальність, вияв якої наявний не тільки у свідомості, а й у діяльності.

Безумовно, наслідки нейтрального оцінювання здійсненого та оцінювання майбутньої правомірної поведінки є правовими (що знаходяться в правовій сфері), проте в законодавстві вони не зафіксовані.

Отже, схематично юридична відповідальність без правопорушення може бути подана як єдність юридичного оцінювання правомір-

ної поведінки та її правових наслідків. Однак тільки позитивне (офіційне) оцінювання поведінки, гарантоване правозастосувавцем, зумовлює прямо передбачені законом наслідки (заохочення).

Отже, «юридична відповідальність», сконструйована за принципом оцінювання правомірної поведінки та її юридичних наслідків, позначає два види відповідальності.

По-перше, це позитивна відповідальність. Вона, у свою чергу, виражається у двох варіантах: як позитивне юридичне оцінювання заслуженої поведінки, що зумовлює правове заохочення; як нейтральне юридичне оцінювання активної та звичайної правомірної поведінки (що не є заслугою), яка спричинює подальше безперешкодне здійснення правовідносин.

По-друге, це перспективна відповідальність, тобто юридичне оцінювання майбутньої правомірної поведінки, що дається самим суб'єктом, наслідком якої є активна або звичайна правомірна поведінка.

Юридична відповідальність, як і будь-яке соціально-правове явище, виражається у двох діалектично пов'язаних сферах: об'єктивній і суб'єктивній. Це дає змогу виділити об'єктивну й суб'єктивну сторони відповідальності в праві.

Об'єктивна сторона позитивної відповідальності виявляється в сукупності матеріальних і процесуально-процедурних норм, заходів правового заохочення, прав і обов'язків суб'єктів, заслужених вчинків, їхніх соціально корисних наслідків, причинового зв'язку між ними, способів і засобів їх діяльності тощо.

Суб'єктивна сторона позитивної відповідальності виражена психічними процесами усвідомлення й переживання оцінювання поведінки й реалізації правового заохочення. У принципі суб'єктивна сторона позитивної відповідальності являє собою суб'єктивне відображення або реакцію на існування її об'єктивної сторони.

Довгий час об'єктивна сторона позитивної відповідальності не була затребувана правознавцями, що стало однією з основних причин дискусії про проблему її існування. Прихильники позитивної юридичної відповідальності намагалися сформулювати її дефініцію без урахування об'єктивації відповідальності, використовуючи категорії «усвідомлення», «почуття», «обов'язок» тощо. Однак саме об'єктивна сторона (закріплення в праві, реалізація у правовідносинах, правові наслідки) надає позитивній відповідальності правову якість, підтверджує її юридичну природу.

Об'єктивна сторона перспективної відповідальності виявляється у здійсненні правомірної поведінки, юридичне оцінювання якій дає сам суб'єкт. Об'єктивація оцінювання у правомірній поведінці відображає реальність перспективної відповідальності, тобто відповідальності за майбутнє правомірної поведінки.

Суб'єктивна сторона перспективної відповідальності втілюється в усвідомленні необхідності правомірної поведінки, активних форм життєдіяльності. У ній простежується дія механізму мотивації й саме

регуляції соціально активної та звичайної правомірної поведінки, завдяки якій існують і підтримуються законність і правопорядок, зміцнюється дисципліна.

Крім того, юридичне оцінювання майбутньої поведінки супроводжується дією мотивації, поданої двома основними мотивами: усвідомленням обов'язку й зацікавленістю у винагороді.

Безумовно, вияв об'єктивної й суб'єктивної сторін у позитивній і перспективній відповідальності є неоднаковим. У позитивній відповідальності переважають елементи об'єктивної сторони, подані заохочувальною юридичною практикою. У перспективній відповідальності домінує суб'єктивна сторона. Її зміст являє свідомість необхідності діяти правомірно, маючи на меті законні цілі й використовуючи правомірні засоби їх досягнення. Суб'єкт юридично оцінює майбутню правомірну поведінку, проаналізувавши юридично значиму ситуацію та її можливі наслідки. Оцінювання потенційної поведінки має на цій стадії реалізації юридичної відповідальності тільки суб'єктивне значення, а об'єктивується вона в подальшій правомірній поведінці. У цьому випадку варто говорити про «неофіційну перспективну кваліфікацію» [9, с. 20] майбутніх правомірних актів поведінки.

Отже, позитивна й перспективна юридична відповідальність має об'єктивну та суб'єктивну сторони. Однак природа і призначення позитивної й перспективної юридичної відповідальності, незважаючи на їхню принципову спільність, – різна, що передбачає «умовний пріоритет, домінування» однієї зі сторін щодо іншої. У позитивній відповідальності домінує об'єктивна сторона, а в перспективній – суб'єктивна. Ще раз відзначимо, що сам факт подібного домінування не може й не повинен слугувати підставою для теоретичного, тим більше практичного нівелювання іншого, не домінуючої сторони правової відповідальності.

Тісний зв'язок юридичної відповідальності з нормою права (нормативна конструкція відповідальності) й елементами її логічної структури (гіпотезою, диспозицією, санкцією), правовідносинами, актами реалізації прав і обов'язків і актами застосування права дає підставу для постановки питання про місце юридичної відповідальності в механізмі правового регулювання.

Беручи до уваги взаємодію відповідальності з елементами механізму правового регулювання, було б помилковим зводити її до одного з елементів цього механізму. Водночас дія юридичної відповідальності не дає підстав для її ототожнення з усіма елементами розглянутого механізму. Самостійність і специфіка правової відповідальності виявляється в тому, що вона сама по собі як цілісне правове явище надає правовий вплив. В одному випадку – шляхом охорони суспільних відносин, прав і свобод громадян (відповідальність за правопорушення), в іншому – за допомогою розвитку правомірної поведінки, позитивних, корисних для суспільства й держави дій (відповідальність у правомірній поведінці).

Комплексний підхід до юридичної відповідальності, за якого єдність її сутності не

виключає багатопланових форм явища, дає підставу для постановки питання «про можливість і доцільність включення цього інституту в механізм правового регулювання в кожній галузі права» [10, с. 31].

У зв'язку з цим, розглядаючи правову відповідальність як один із юридичних засобів і беручи до уваги її регулювальний потенціал, варто визнати її самостійним елементом механізму правового регулювання. Визнання юридичної відповідальності в цій якості дає змогу такого:

1) використовувати регулятивні можливості юридичної відповідальності; зрозуміти вплив юридичної відповідальності на механізми регуляції та саморегуляції правової поведінки особистості, мотивацію активної правомірної поведінки, дослідити відповідальність в інформаційно-психологічному підході;

2) по-новому осмислити зв'язок юридичної відповідальності з іншими правовими явищами: нормою права, правовідносинами, правовою культурою та правосвідомістю, правовим стимулюванням і обмеженням, правомірною поведінкою;

3) створити передумови для вдосконалення законодавства, корекції й координації системи стимулів і обмежень, запровадження нових і більш ефективних негативних і позитивних санкцій, підвищити результативність чинних заохочувальних норм.

Будь-яке явище як об'єкт пізнання фіксується за допомогою опису його ознак. Отанні можна поділити на суттєві й несуттєві. Суттєві ознаки висловлюють необхідне, постійне, найбільш значуще в явищі. У свою чергу, суттєві ознаки диференціюються на основні й додаткові. На основі аналізу ознак досліджуваного явища пропонується така модель його визначення та розуміння: юридична відповідальність у правомірній поведінці – це юридичне оцінювання правомірної поведінки (здійсненої або потенційної), наслідком якої є правове заохочення або подальше здійснення такої поведінки (правовідносини), зумовлене свідомістю її необхідності.

Висновки. Особливості пропонованого розуміння правової відповідальності полягають у такому. По-перше, таке поняття відповідає діалектичній єдності правовідносин і цілісності інституту юридичної відповідальності. Протягом довгих років вивчення відповідальності в праві вченими-юристами в її розумінні виділявся елемент обов'язку, а елемент права упускався. У наведеному визначенні наявний не тільки обов'язок діяти правомірно, а й право (в сукупності з обов'язком) владної інстанції офіційно юридично оцінити правомірну поведінку. Право й обов'язок нерозривно взаємопов'язані, у чому полягає цілісність правовідносини й реалізованої в них юридичної відповідальності.

По-друге, пропоноване визначення має знімати галузеві суперечності в розумінні позитивної й перспективної відповідальності. Незалежно від якості правомірної поведінки та її регулювальних норм, передусім така поведінка офіційно юридично оцінюється, а в згодом – покладаються й застосовуються заходи заохочення. Перспективна ж відпові-

дальність також є юридичним оцінюванням, проте її предметом є потенційна правомірна поведінка. Указівка у визначенні на сутнісні ознаки правової відповідальності знімає ці суперечності й призводить окремі відмінності «до спільного знаменника».

По-третє, у наведеному визначенні юридичне оцінювання відображає зв'язок позитивної й перспективної відповідальності, а також єдність їхньої об'єктивної та суб'єктивної сторін. У реалізації позитивної відповідальності оцінювання дається здійсненій поведінці, має позитивний або нейтральний характер. У реалізації перспективної відповідальності юридично оцінюється майбутня правомірна поведінка. З об'єктивної сторони юридичне оцінювання дається вираженими зовні суб'єктами та інстанціями, оцінюється правомірна поведінка особи. Із суб'єктивної сторони сама особа дає приватне юридичне оцінювання власній правомірній поведінці, організовуючи фактичні дії з урахуванням вимог правових норм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Проблеми державотворення та правотворення в Україні (у контексті порівняльного правознавства та права на приватність) : матеріали круглого столу (22 травня 2009 р.). – Л. : ЛьвДУВС, 2009. – 304 с.
2. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома. – Л. : Новий світ-2000, 2007. – 584 с.
3. Відповідальність в управлінні : [монографія] / відп. ред. А.Е. Луньов, Б.М. Лазурев. – М., 1985.
4. Строгович М.С. Сутність юридичної відповідальності / М.С. Строгович // Радянська держава і право. – 1979. – № 5.
5. Оксамитний В.В. Правомірна поведінка особистості / В.В. Оксамитний. – К. : Наукова думка, 1985.
6. Кучинський В.А. Особистість. Свобода. Право / В.А. Кучинський. – М., 1978.
7. Кудрявцев В.Н. Право і поведінка / В.Н. Кудрявцев. – М., 1978.
8. Тюріна Н.І. Правомірна поведінка як об'єкт юридичного дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.І. Тюріна. – Саратов, 2003.
9. Назаров Б.Л. Про юридичний аспект позитивної соціальної відповідальності / Б.Л. Назаров // Радянська держава і право. – 1981. – № 10.

УДК 340.1

ПРАВОВА ДОКТРИНА ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ЇЇ МІСЦЕ ТА ЗВ'ЯЗОК З ІНШИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ

Губанов О.О., провідний юрист
центру досліджень проблем прав людини юридичного факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуті місце правової доктрини у правовій системі Європейського Союзу, а також її зв'язок з іншими елементами; досліджено структуру правової системи, аргументовано власне бачення переліку її основних складових, сформульовано авторське визначення.

Ключові слова: *правова доктрина, правова система, система права, правова ідеологія, правова система Європейського Союзу, джерела права Європейського Союзу.*

В статье рассмотрено место правовой доктрины в правовой системе Европейского Союза, а также ее связь с другими элементами; исследована структура правовой системы, аргументировано собственное видение перечня ее основных составляющих, сформулировано авторское определение.

Ключевые слова: *правовая доктрина, правовая система, система права, правовая идеология, правовая система Европейского Союза, источники права Европейского Союза.*

Gubanov O.O. LEGAL DOCTRINE AS AN ELEMENT OF LEGAL SYSTEM OF THE EUROPEAN UNION: ITS PLACE AND LINKS WITH OTHER ELEMENTS

The article is devoted to place of legal doctrine in legal system of the European Union, as well as to its links with other elements. The structure of legal system and list of its main components have been studied. The author's definition of legal system has been formulated.

Key words: *legal doctrine, legal system, system of law, legal ideology, legal system of the European Union, sources of law of the European Union.*

Постановка проблеми. Говорячи про сучасні державно-правові реалії, слід констатувати, що на поточному етапі розвитку української державності трансформаційні процеси, пов'язані із наближенням України до набуття статусу країни-члена ЄС, зачіпають усі сфери суспільного життя. Зокрема, триває гармонізація національного українського законодавства із європейським правом. Сфера правореалізації також зазнає кардинальних змін, що обумовлені необхідністю забезпечення дотримання

органами публічної влади в процесі здійснюваної ними правозастосовної діяльності основоположних прав людини та вимог законності.

Зазначене вказує на необхідність ґрунтовного дослідження основоположних засад розвитку та функціонування правової системи ЄС, що фактично виступають наріжним каменем загальнодержавної концепції системного переформатування органів публічної влади та реорганізації їхньої діяльності на прогресивних проєвропейських засадах.